

Handreikingen voor schoolexamens Nederlands en mvt voor d/sh-leerlingen

Dirk Tuin en Theun Meestringa

Simeacongres, Lunteren, 16 april 2015

Hand-out

Twee voorbeeldhoofdstukken

Uit de Handreiking Nederlands

- Hoofdstuk 1 Luister- en kijkvaardigheid vmbo

Uit de Handreiking mvt

- Hoofdstuk 2 Gespreksvaardigheid vmbo:

Eindtermen en referentiekader taal

In het examenprogramma Nederlands vmbo is de volgende eindterm over Luister- en kijkvaardigheid opgenomen:

NE/K/4 Luister- en kijkvaardigheid

De kandidaat kan:

- luister- en kijkstrategieën hanteren;
- compenserende strategieën kiezen en hanteren;
- het doel van de makers van een programma aangeven;
- de belangrijkste elementen van een programma weergeven;
- een oordeel geven over een programma en dit toelichten;
- een instructie uitvoeren;
- voor KB, GT en TL: de waarde en betrouwbaarheid aangeven van de informatie die door de massamedia verspreid wordt.

Voor de gemengde en theoretische leerweg is ook de laatste eindterm uit de verrijking relevant. Deze luidt als volgt:

NE/V/3 Vaardigheden in samenhang

14. De kandidaat kan de vaardigheden uit het kerndeel in samenhang toepassen.

De Handreiking schoolexamen Nederlands vmbo beschrijft de positie van dit onderdeel in het examen, de kleine verschillen die er zijn tussen bovenstaande eindtermen en het referentiekader taal op niveau 2F en de implicaties daarvan voor het schoolexamen (Meestringa et al., 2012, p. 11-14). De eindtermen worden verder geïnterpreteerd en vertaald in mogelijkheden voor het schoolexamen in het tweede deel van de Handreiking (ibid, p. 47-49).

Opmerkelijk is dat de interpretatie in de Handreiking en ook de syllabus voor het centraal examen van het CvTE luistervaardigheid beperkt tot rtv/beeldprogramma's (nieuwsbericht, documentaire, reclameboodschap, instructie(programma) en discussieprogramma) en dat het referentiekader taal breder is in de tekstvormen waar het om zou moeten gaan: ook uitleg, voordracht, toespraak, les en verhaal worden daar genoemd. Ook is het luisteren naar instructies en live op school en daarbuiten relevant. Dit verruimt de mogelijkheden voor toetsing van dit onderdeel aanzienlijk.

Het Cito (2007, p. 10) concludeert dat het onderdeel luisteren van het centraal examen slechts ten dele als een toets van de exameneenheid NE/K/4 kan gelden.

Luistersituatie dove en slechthorende leerlingen

Zoals horende leerlingen hun luister- en kijkvaardigheid zullen moeten tonen in situaties die voor hen in vervolgopleiding en maatschappij van belang zijn, zo zullen we ook voor leerlingen met een auditieve beperking moeten zoeken naar taken die voor hen realistisch zijn. Voor hen is luisteren zeker iets dat je niet alleen met je oren doet, maar waarin ook de ogen een belangrijke rol spelen. Nu is taal eigenlijk altijd multimodaal: als we naar iemand luisteren, letten we ook op de signalen die hij of zij met het lichaam geeft: houding, gebaren, gezichtsuitdrukking, lichaamsbeweging. Schriftelijke teksten bevatten vaak illustraties, die zijn ook multimodaal. Voor dove en slechthorende leerlingen

geldt dit multimodaal zijn van communicatie in versterkte mate. De gebarentaal is er een perfecte illustratie van. Luisteren vindt voor dove en slechthorende leerlingen plaats met gebaren, gebruik van gebarentaal, steun van de gesprekspartners en, in geval van tv/video, met ondertiteling. Dit gegeven kan leidend zijn voor het zoeken naar opties voor het schoolexamen Luister- en kijkvaardigheid.

Opties voor het schoolexamen

Herhaalde toetsing van luister- en kijkvaardigheid in verschillende situaties heeft in principe de voorkeur: het is meer valide omdat op die wijze het begrip beter wordt gedekt dan bij een toetsing van één toepassing; het verhoogt de betrouwbaarheid van het eindcijfer; het biedt de leerling meer dan een kans om zijn of haar kunnen te tonen.

Hieronder presenteren we de enkele opties voor het schoolexamen:

- *Geen luister- en kijkvaardigheid in het SE.* Hiervoor kan vanuit twee redenen worden gekozen:
 1. Als de leerling het centraal digitaal examen Nederlands afgenomen wordt. Dit centraal examen is beschikbaar voor leerlingen in de basis- en kaderberoepsgerichte leerweg. Onderdeel daarvan is luister- en kijkvaardigheid, waarbij ondertiteling kan worden gegeven (zie CvTE, 2014). De school kan stellen dat het kerndeel NE/K/4 van het examenprogramma daarmee voldoende is getoetst.
Voordelen zijn: verminderde belasting voor leerling en schoolorganisatie; in het geheel van het cijfer voor het centraal examen Nederlands maakt dit onderdeel maar een beperkt deel uit en kan gecompenseerd worden door punten bij de onderdelen lees- en schrijfvaardigheid van het digitaal examen.
Nadelen zijn: het is een beperkte toetsing van luister- en kijkvaardigheid en het biedt is een beperkte kans voor de leerling zijn kunnen te tonen. Bovendien is dit geen optie voor leerlingen die het centraal examen Nederlands schriftelijk afleggen, zoals de leerlingen in de gemengde en theoretische leerweg van het vmbo.
 2. Als luister- en kijkvaardigheid integraal met spreek- en gespreksvaardigheid wordt getoetst (zie hoofdstuk 2).
Voordelen zijn: toetsing van de vaardigheid vindt plaats in meer realistische en meer functionele situaties.
Nadeel is: er vindt geen afzonderlijke toetsing van de vaardigheid plaats.
- *Luister- en kijkvaardigheid toetsen met behulp van een Cito-toets.* Met ingang van het schooljaar 2012/2013 zijn voor leerlingen met de auditieve beperking bij Cito ondertitelde dvd's te koop van de *Kijk- en luistertoetsen Nederlands voor de basis- kader- en gemengd/theoretische leerweg* (Cito, 2014). Deze toetsen worden elk jaar vernieuwd en bestaan steeds uit drie onderdelen:
 - Een onderdeel 'tekstbegrip' waarin een documentaire-achtig programma wordt gebruikt, zoals de Rekenkamer, of een item van een achtergrondprogramma, waarin de straling van mobiele telefoons wordt onderzocht.
 - Een onderdeel 'fictie' waarin een fragment van een (jeugd)speelfilm wordt gebruikt.
 - Een onderdeel 'uitvoeren van een instructie', waarin bepaalde handelingen worden voorgedaan en uitgelegd. Dit onderdeel maakt alleen deel uit van de toetsen voor de basis- en kaderberoepsgerichte leerwegen. Voor de gemengd/theoretische leerwegen is het derde onderdeel 'sprekersbedoeling' aan de hand van een fragment van een discussieprogramma. Hierbij kan een koptelefoon worden gebruikt. Een andere optie is de tekst na het bekijken van een onderdeel en voor het beantwoorden van de vragen nog eens rustig en goed gearticuleerd voor te lezen, zodat de voor dove en slechthorende leerlingen extra storende achtergrondgeluiden worden uitgeschakeld en ze hun vaardigheid in liplezen kunnen inzetten. Deze onderdelen worden getoetst met voornamelijk meerkeuzevragen. Voor het beoordelen van de antwoorden is een correctievoorschrift gegeven. Voordelen zijn: het zijn afgeronde, zorgvuldig ontwikkelde toetsen die zonder meer te gebruiken zijn.

Nadeel is: het is een beperkte toets van luister- en kijkvaardigheid die alleen luisteren vanaf het platte scherm toetst. De standaardscore is bovendien niet afgestemd op leerlingen met een auditieve beperking. De scores die Cito geeft zijn gebaseerd op proeftoetsen zonder ondertiteling en met horende leerlingen.

- *Luister- en kijkvaardigheid toetsen in meer levensechte situaties.* Leerlingen luisteren bijvoorbeeld naar een Nederlandse les of instructie, een gesproken of voorgelezen verhaal, een toneelstuk. Leerlingen maken eventueel aantekeningen. Na afloop is de opdracht bijvoorbeeld:
 - schrijf een samenvatting (voor basis – kaderberoepsgerichte leerwegen);
 - schrijf een recensie met daarin een samenvatting van het beluisterde en een persoonlijke reactie daarop;
 - beantwoord vragen naar de hoofdgedachte en enkele belangrijke onderdelen.

Bij deze taak kan vanzelfsprekend solo-apparatuur en/of een doventolk worden ingezet, als de leerling gewend is en het recht heeft daarvan gebruik te maken.

Voordelen zijn:

- het zijn realistische taken die een goed beeld kunnen geven van de luister- en kijkvaardigheid van de leerling;
- het zijn taken waarin tegelijkertijd of simultaan horende, dove en slechthorende leerlingen kunnen worden getoetst;
- het zijn taken die in verschillende settings kunnen worden herhaald, zodat van herhaalde toetsing sprake kan zijn.

Nadelen zijn: extra organisatielast voor scholen en ontwerplast voor leraren, die taken en beoordelingsformulieren moeten ontwerpen.

2 Gespreksvaardigheid vmbo

Eindtermen en ERK

In het examenprogramma MVT vmbo is de volgende eindterm voor Gespreksvaardigheid opgenomen:

MVT/K/6 Gespreksvaardigheid

De kandidaat kan:

- adequaat reageren in veel voorkomende sociale contacten, zoals begroeten
- informatie geven en vragen
- naar een mening/oordeel vragen en een mening/oordeel geven
- uitdrukking geven aan en vragen naar (persoonlijke) gevoelens
- een persoon, object of gebeurtenis, ook uit het verleden en in de toekomst, beschrijven

De exameneenheid gespreksvaardigheid wordt voor Engels in alle leerwegen in het schoolexamen getoetst.

Het ERK maakt een onderscheid tussen 'mondelinge interactie' (gesprekken voeren) en 'mondelinge productie' (spreken in monoloogvorm). In het examenprogramma vmbo is ervoor gekozen de algemene term 'gespreksvaardigheid' te blijven gebruiken.

In het examenprogramma vmbo is vooral aandacht voor 'gesprekken voeren' (punt 1 tot en met 4) en minder voor monologisch spreken (punt 5 van de eindterm).

De examenprogramma's voor moderne vreemde talen zijn gekoppeld aan het ERK. Er zijn 'streefniveaus' vastgesteld bij de globaal geformuleerde eindtermen per vreemde taal. Met streefniveau wordt het niveau bedoeld dat leerlingen van een bepaald schooltype na een x aantal jaren les in de vreemde taal idealiter zouden moeten hebben. Op basis van de globaal geformuleerde eindterm kan geconcludeerd worden dat het niveau voor gespreksvaardigheid in het vmbo in termen van het ERK veelal niet verder reikt dan A2.

BB (Basisberoepsgerichte leerweg)	KB (Kaderberoepsgerichte leerweg)	GT (Gemengde en theoretische leerweg)
A2	A2	A2

Punt 5 van de eindterm, die de beschrijving van een persoon, object of gebeurtenis, ook uit het verleden en in de toekomst betreft, heeft elementen van monologisch spreken en lijkt een niveau te veronderstellen dat minimaal A2 is. Een beschrijving waarbij niet alleen verleden tijden maar ook tegenwoordige en toekomstige tijden moeten worden gebruikt, wijst zelfs in de richting van B1 (het niveau waarop een gebruiker van een taal zich goed kan redden). Een dergelijk hanteren van tijden is voor een beginnend gebruiker van het Engels echter tamelijk lastig en zeker voor een leerling met een auditieve beperking die NGT heeft geleerd. De NGT heeft haar eigen grammatica en woordenschat, die flink van het Nederlands kan verschillen. In de NGT wordt de verleden tijd bijvoorbeeld alleen aangegeven met specifieke tijdgebaren (zoals 'gisteren'), en niet met vervoegingen. Bij deze eindterm zal derhalve een grotere fouttolerantie in acht genomen moeten worden en meer gelet moeten worden op de vraag of de boodschap over komt dan op grammaticale correctheid.

Er zijn wel verschillen binnen de spanwijdte van een A2-niveau. Een BB-leerling zal nog niet zo ver gevorderd zijn in het A2 gebied als een GT-leerling. Om die verschillen inzichtelijk te maken, kan gebruik worden gemaakt van de tekstkenmerken die te vinden zijn in Taalprofielen (Liemburg & Meijer, 2004). Relevant in dit verband zijn de volgende kenmerken:

- onderwerp (de onderwerpen zijn alledaags en vertrouwd);
- woordgebruik en zinsbouw (woordgebruik is eenvoudig, zinnen zijn kort; standaardpatronen met uit het hoofd geleerde uitdrukkingen en kleine groepen van woorden waarmee beperkte informatie wordt overgebracht m.b.t. eenvoudige alledaagse situaties.). Er moet rekening mee worden gehouden dat de woordenschat van een dove of slechthorende leerling kleiner is ten opzichte van de horende leerling.
- tempo en articulatie (er wordt langzaam gesproken en duidelijk gearticuleerd). Ook hierin verschillen de leerlingen mogelijk van niet-dove of slechthorende kandidaten.
- hulp (de gesprekspartner past zijn taalgebruik aan de taalgebruiker aan door langzaam en duidelijk te spreken, te controleren of hij/zij begrepen wordt en waar nodig te herformuleren of te herhalen. De gesprekspartner biedt hulp bij het formuleren en verhelderen van wat de taalgebruiker wil zeggen. Vragen en uitingen zijn direct aan de taalgebruiker gericht);
- grammaticale correctheid (correct gebruik maken van eenvoudige constructies, bevat echter ook systematisch elementaire fouten). Hiervoor is al gerefereerd aan de eigenheid van de grammatica van NGT wat het gebruik van tijden betreft. Ook hiervan zal de examinator zich rekenschap moeten geven.
- interactie (antwoorden op vragen en reacties op eenvoudige uitspraken. Indicaties van begrip maar weinig initiatief om de conversatie gaande te houden);
- vloeiendheid (lengte van korte uitingen, voorkomen van pauzes, valse starts en het herformuleren van uitingen). De gevolgen van een kleinere woordenschat bij dove of slechthorende leerlingen zullen zich doen gevoelen in de vorm van meer en langere pauzes om op de woorden te komen die in de gegeven context passend zijn.
- coherentie (groepen woorden zijn verbonden met eenvoudige voegwoorden, zoals: 'en', 'maar' en 'omdat');
- uitspraak (de uitspraak is duidelijk genoeg om verstaanbaar te zijn, ondanks een hoorbaar accent. Gesprekspartner vraagt af en toe om herhaling). Ook wat dit aangaat zal de tolerantie groter moeten zijn dan bij horende kandidaten. De meeste kinderen kunnen met een CI veel beter gesproken taal leren spreken en verstaan, maar hun uitspraak draagt vaak nog de sporen van een latere start.

Opties voor het schoolexamen

Kandidaten met een auditieve beperking hebben moeite met "technisch" horen (ze kunnen wel luisteren, maar niet via het trommelvlies). Soms leidt dat ook tot beperking in het spreken: wie nooit iets hoort, leert ook niet spreken. Bij de omschrijving van gespreksvaardigheid en de onderliggende vaardigheden spreken en luisteren in examenprogramma's en de wet op de referentieniveaus, wordt nergens uitgesproken dat spreken met de tong en met stembanden moet, of luisteren via het trommelvlies. Als voor een kandidaat door een beperking een of meer van deze standaardopties niet werkt, moet op grond van de Wet Gelijke Behandeling worden gezocht naar een andere wijze van toetsing van de gespreksvaardigheid.

Dhr. A. Algra, CvTE

Belangrijk uitgangspunt is dat de resultaten van de aangepaste toetsen voor leerlingen met een auditieve beperking zoveel mogelijk te vergelijken moeten zijn met de resultaten van de reguliere toetsen en de onderliggende vaardigheden en dat duidelijk wordt hoe die leerlingen presteren tegen de achtergrond van voornoemde streefniveaus.

Monoloog en dialoog integeren

Een gesprek op A2-niveau is in de praktijk niet echt interactief in die zin dat de (twee) gesprekspartners voortdurend op elkaars uitingen zullen (kunnen) reageren. Er is eerder sprake van een serie vragen (stimuli) die om tamelijk korte antwoorden vragen. Bijvoorbeeld: Waar woon je? Wat doe je in je vrije tijd? De docent kan bij het samenstellen van schoolexamens uiteraard wél een onderscheid maken tussen monologen en korte gesprekjes. Tevens kan ervoor gekozen worden om beide te integreren in een wat uitgebreidere mondelinge activiteit.

Cito-toetsen

Om gespreksvaardigheid te toetsen kunnen de Cito-toetsen en de daarbij behorende scoreformulieren en normeringstabellen gebruikt worden. Deze toetsen kunnen zowel in leerjaar 4 als in leerjaar 5 (als het een vijfjarige vmbo betreft) worden afgenomen. (Dus in totaal twee keer voor het SE.) Deze spreektoetsen zijn te gebruiken bij slechthorende leerlingen en leerlingen die de indicatie 'doof' hebben omdat zij zeer slechthorend zijn; dus niet bij volledig dove leerlingen. Deze leerlingen kunnen, zij het met grote moeite, zeer eenvoudige zinnen produceren, waarmee ze de cito-spreektoets in principe kunnen halen.

Bestanddelen Cito-toets

Deze Cito-toetsen bestaan voor vmbo kaderberoeps en vmbo theoretische leerweg uit:

- een stukje tekst om op te lezen t.b.v. de uitspraak
- 6 onderdelen waar d.m.v. de presentatie van afbeeldingen/plaatsen aan bod komen:
 - reageren op een situatie
 - een verhaaltje vertellen
 - twee voorwerpen beschrijven
 - eigen mening geven naar aanleiding van een genoemd onderwerp
 - een proces beschrijven (b.v. pannenkoeken bakken)
 - een gesprekje voeren (rollenspel)

Op een scoreblad worden de scores ingevuld. Die worden volgens een normeringstabel omgezet in een cijfer.

Voor een voorbeeld zij verwezen naar hoofdstuk 7.

Presentatie

Voor slechthorende leerlingen met een ci kan spreekvaardigheid ook worden getoetst in de vorm van een presentatie en/of gesprek met de leerling over zichzelf en zijn/haar toekomst. Bij de beoordeling is aandacht voor onder meer vlotheid van spreken, het overkomen van de boodschap, woordenschat, zinsbouw, articulatie, en taalbegrip. Ook wordt gekeken naar de voorbereiding: is een vertaalmiddel (correct) gebruikt, zijn geen verkeerde woorden opgezocht of onjuiste alternatieven gekozen? In de wegging van tekstkenmerken wordt rekening gehouden met de beperking.

Chatten

Het beginsel van vergelijkbaarheid van reguliere en aangepaste toetsen lijkt op enigszins gespannen voet te staan met het alternatief dat "echt" dove leerlingen voor het toetsen van gespreksvaardigheid geboden wordt, de chat. Dit is een communicatiemiddel dat veel door mensen in heel de wereld wordt gebruikt die niet in gesproken vorm met elkaar kunnen communiceren. Het voeren van een gesprek via internet door het over en weer typen van tekst tussen twee of meer gebruikers - waarbij wel het reageren op een taaluiting wordt getoetst - lijkt met name een beroep te doen op schrijfvaardigheid. Dit alternatief voor directe heen- en weercommunicatie voldoet volgens het CvTE evenwel aan alle eisen van gespreksvaardigheid. Discussie- of gesprekspartners zien elkaar en gebruiken chat als ondersteuning. Het gaat niet om chatten op afstand. De getypte tekst van de ene gebruiker komt meteen op het scherm van de gesprekspartner(s), meestal als de persoon op enter drukt. Dit betekent dat het testen van een mondelinge vaardigheid op deze wijze gepaard gaat met een zekere tijdsdruk. Alternatief is een chatsessie in Word. Hierbij speelt tijd een minder grote rol. De heen-en -weer gestuurde zinnen kunnen na afloop van de sessie worden uitgedraaid en beoordeeld.

Bij chatsessies wordt uitspraak uiteraard niet beoordeeld. Uitspraak is ook geen doel op zichzelf, maar dient het doel "verstaanbaarheid". Een chatgesprek is min of meer op dezelfde aspecten te beoordelen als een gewoon gesprek of een presentatie: Kan de leerling de boodschap duidelijk overbrengen? Foutloos spellen hoeft niet, maar mag het begrip van wat de spreker schrijvend bedoelt niet in de weg staan. Moet de 'gesprekspartner' veel/weinig aanvullend raden om de leerling te begrijpen? Gebruikt leerling alleen eenvoudige woorden? Worden er ook minder alledaagse woorden gebruikt? Hoe is de zinsbouw? Eenvoudig/kort; langere zinnen met verbindingswoorden; wel langere zinnen gebruikt, maar onvoldoende variatie?